

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ОСОБИСТУ СВОБОДУ ЛЮДИНИ

Київський університет права НАН України
вул. Академіка Доброхотова, 7А, 03142, Київ, Україна
E-mail: kate2404@ukr.net

Мета: здійснення історико-правового аналізу регулювання особливостей кримінальної відповідальності за злочини проти свободи людини до прийняття нині чинного Кримінального кодексу України. **Методи дослідження:** дослідження проводилося із застосуванням загальнонаукових методів, таких як діалектичний аналіз та синтез, абстрагування, дедукція та індукція та спеціальних методів, таких як формально юридичний, тлумачення норм права, порівняльно-правовий метод та інші. Емпіричною базою стали нормативно-правові акти України та зарубіжних країн, наукові роботи, що стосуються даної проблематики. **Результати:** в статті проведено аналіз генези та розвитку особливих рис кримінальної відповідальності за злочини, котрі посягають на особисту свободу людини відповідно до законодавчих актів, які діяли на території України з початку XVIII ст. до моменту прийняття нині чинного Кримінального кодексу України. Визначено, що законодавче врегулювання кримінальної відповідальності за злочини проти особистої свободи людини має досить тривалу та цікаву історію. Правники XIX століття мали не достатньо чітке уявлення про сам об'єкт злочину, а саме особисту свободу людини, тому відповідальність за дані дії була розосереджена в різних структурних частинах тогочасних нормативних актів. Із часом законодавці дійшли відповідного висновку про необхідність здійснити кримінально-правову охорону особистої свободи людини. Щодо відповідальності за захоплення заручників, то законодавче закріплення вона отримала лише в 1987 році. **Обговорення:** дослідження історії розвитку та доцільність застосування досвіду законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на особисту свободу людини.

Ключові слова: незаконне позбавлення волі; особиста свобода людини; торгівля людьми; викрадення людини; захоплення заручників; незаконне поміщення в психіатричний заклад; об'єкт злочину; воля, честь, гідність особи.

Постановка проблеми та її актуальність. Проведення теоретичного дослідження даної проблематики дає змогу розкрити соціальну передумову виникнення тих чи інших правових норм, здійснити порівняння законодавства минулих періодів часу із сучасними періодами, виділити законодавчі рішення, котрі носили позитивний чи невдалий характер у процесі здійснення подальшого вдосконалення законодавства. Зазначене, без сумніву має відношення до III розділу Особливої частини Кримінального кодексу України, що поєднує протиправні пося-

гання проти волі (свободи), честі та гідності особи. Норми, котрі встановлюють кримінальну відповідальність за вищезазначені діяння, знайшли своє закріплення в чинному законодавстві вже протягом досить тривалого періоду часу, неодноразово піддавалися змінам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання кримінальної відповідальності за злочинні діяння проти свободи людини досліджувалися в наукових дослідженнях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, серед яких: С.Я. Лихова, В.А. Борисова, О.О. Володіна,

В.А. Козак, Я.Г. Лизогуб, В.М. Підгородинський, А.С. Політова, М.І. Хавронюк та інші. Зазначені дослідники приділили значну увагу проведенню ретроспективного аналізу законодавства, що встановлює відповідальність за злочини проти свободи. Також слід зазначити, що в даний час проводяться спеціальні дослідження в Національному авіаційному університеті, за темою «Захист прав і свобод людини і громадянина: кримінально-правові аспекти. Науковий керівник, доктор юридичних наук, професор Лихова С.Я.» [1], які присвячені законодавчому регулюванню кримінальної відповідальності за злочини, що посягають на особисту свободу людини та розробці засобів, методів і технологій правової соціалізації особистості в сучасному світі [2]. Крім того потрібно віддати належне науковим доробкам зазначених вище вчених та відзначити, що окремі особливості даного питання потребують подальшого дослідження.

Метою роботи є здійснення історико-правового аналізу регулювання особливостей кримінальної відповідальності за злочини проти свободи людини до прийняття нині чинного Кримінального кодексу України.

Виклад основного матеріалу. Протягом ХІХ століття та до початку ХХ століття українські землі перебували в складі Австро-Угорської та Російської імперій, тому відповідно протягом даного часу на території України діяло австрійське та російське законодавство.

Проект Кримінального уложення Російської імперії 1813 року був однією зі спроб кодифікацій норм кримінального права, котрий передбачав відповідальність у тому числі й за злочини проти свободи. Так, як один із видів порушення внутрішньої громадської безпеки і тиші Проект Кримінального уложення Російської імперії 1813 року розглядав насильницьке викрадення («увод»), ув'язнення або затримання іншої особи, котре займало місце серед таких злочинів, як непокоря присутственим місцям та іншим установам влади, насильницьке вторгнення до в'язниць та звільнення арештантів, самоправство [3, с. 90].

Отже, Проект Кримінального уложення Російської імперії 1813 року не визнавав дії, вчинені в тому числі з метою захисту особистої свободи необхідною обороною [3, с. 61].

Підготований у 1832 році Звід законів Російської імперії набрав чинності в 1835 році та містив у собі XV том, котрий включав кримінальне законодавство. Дана пам'ятка права являлась офіційним виданням діючих на той час законодавчих актів Російської імперії. XV том даного Зводу був підготований Другим відділенням імператорської канцелярії під керівництвом М.М. Сперанського. Звід законів неодноразово перевидавався [4, с. 237].

Звід законів видання 1842 року закріплював у главі VI «Про порушення прав вільного стану» відповідальність за викрадення вільних людей для утримання їх у неволі та за викрадення немовлят [6, с. 16].

У 1845 році було прийнято Уложення про покарання кримінальні та виправні, що було наступним етапом у розвитку кримінального законодавства Російської імперії [8, с. 69].

У першу чергу, потрібно звернути увагу на норми, котрі розміщені в главі 7 «Про протизаконне затримання і ув'язнення» розділу X «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи та честі приватних осіб». У статті 2025, з якої розпочинається дана глава, казуїстичним способом сформульовано основний склад незаконного позбавлення волі [10, с. 201].

Можна сказати, що законодавець односторонньо підійшов до кримінально-правової протидії викраденню людей, так як не була передбачена відповідальність за викрадення осіб чоловічої статі [12, с. 18].

Із прийняттям у 1922 році КК УСРР загальні підходи до протидії злочинам проти особистої свободи не зазнали змін. Нормативним актом передбачалося чотири склади даних злочинів. Стаття 159 КК УСРР 1922 року встановлювала відповідальність за насильницьке незаконне позбавлення будь-кого волі, вчинене шляхом затримання чи поміщення його в будь-якому місці. Обов'язковою ознакою цього злочину був насильницький характер дій [14, с. 18].

КК УСРР 1927 року дублювались положення, закріплені в КК УСРР 1922 року, ним були об'єднані незаконне позбавлення волі та позбавлення волі способом, небезпечним для здоров'я чи життя потерпілої особи. Відповідальність у цьому випадку пом'якшувалась та передбачала виправні роботи або позбавлення волі на строк до одного року [14, с. 33].

КК УРСР 1960 року, котрий був чинним до 01 вересня 2001 року, законодавцем було зменшено перелік посягань на особисту свободу, визначивши відповідальність лише за викрадення чужої дитини та незаконне позбавлення волі. Склад злочину був як основний, так і кваліфікований склад незаконного позбавлення волі. Покарання передбачалось у вигляді виправних робіт строком до одного року.

31 липня 1987 року відповідно до Указу Президії Верховної Ради УРСР КК доповнили статтею 123-1 «Захоплення заручників». Введення даної статті стало наслідком приєднання УРСР до Міжнародної конвенції про боротьбу із захопленням заручників, котра була прийнята 17 грудня 1979 року на засіданні Генеральної асамблеї ООН. Дана стаття передбачала два окремих види цього злочину: за відсутності «міжнародного елемента» та за наявності «міжнародного елемента». Свої особливості мали і диспозиції вказаних норм. Частиною 1 статті 123-1 КК було сформульоване наступне положення: «Захоплення або тримання особи як заручника, поєднані з погрозою вбивства, заподіянням тілесних ушкоджень або подальшим триманням цієї особи, з метою спонукання держави, міжнародної організації, фізичної або юридичної особи чи групи осіб вчинити або утриматись від вчинення якої-небудь дії як умови звільнення заручника». Дане положення фактично дублювало те, яке містилося в частині 1 статті 1 Конвенції. Частиною 2 встановлювалась посилена відповідальність за ті самі дії, якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Покарання за ч. 1 статті 123 передбачалось у вигляді позбавлення волі строком від 3 до 10 років, а частина 2 статті 123 КК визначала покарання у розмірі від 7 до 15 років з конфіскацією майна або без такої. Частина 3 статті 123-1 КК зазначала, що чинність частини 1 та частини 2 не поширюється на випадки вчинення такого злочину на території України, і заручником є також громадянин України. Частиною 4 статті 123-1 передбачалась відповідальність за вказане діяння за відсутності «міжнародного елемента». Покарання за діяння, передбачене частиною 4 статті 123-1, передбачалось у вигляді позбавлення волі строком від трьох до семи років, а частина 5 – на строк від 5 до 15 років [6, с. 76].

Бачення радянського законодавця відповідальності за захоплення заручників з поглядів наявності або відсутності «міжнародного елемента» не відповідав положенням Конвенції, тому відповідно у статті 147 чинного Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року – не відображений.

Висновки. Законодавче врегулювання кримінальної відповідальності за злочини проти особистої свободи людини має досить тривалу та цікаву історію. Правники XIX століття мали недостатньо чітке уявлення про сам об'єкт злочину, а саме особисту свободу людини, тому відповідальність за дані дії була розосереджена в різних структурних частинах тогочасних нормативних актів. Із часом законодавці дійшли відповідного висновку про необхідність здійснити кримінально-правову охорону особистої свободи людини. Щодо відповідальності за захоплення заручників, то законодавче закріплення вона отримала лише в 1987 році.

Література

1. Кримінальне право України: навч. посіб. / І.М. Сопілко, С.Я. Лихова, Т.Д. Лисько. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 456 с.
2. Біленчук П.Д., Кобилянський О.Л., Малій М.І. та ін. Правова соціалізація особистості в сучасному світі: людина, суспільство, цивілізація / за заг. ред. П.Д. Біленчука. Київ: УкрДГРІ, 2020. 204 с.
3. Безверхое А.Г., Коростелёв В.С. Проект Уголовного уложения Российской империи 1813 года: монография. Самара: Изд-во Самарского ун-та, 2013. 192 с.
4. Верхоланцева Т.Ю. Свод законов Российской империи: история создания, структура, издания. *Библиотекословение*. 2009. № 2. С. 37-43. <https://doi.org/10.25281/0869-608X-2009-0-2-37-43>
5. Томсинов В.А. Юридическое образование и юриспруденция в России в первой трети XIX века: учебное пособие. Москва: Зерцало-М, 2011. 280 с.
6. Давитадзе М., Бауськов Д. Историко-правовой анализ установления уголовной ответственности за похищение человека. *Уголовное право*. 2003. № 4. С. 16-18.

7. Волженкин Б.В. Избранные труды по уголовному праву и криминологии (1963-2007 гг.). СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. 971 с.

8. Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Владимир, 2008. 199 с.

9. Бойко І. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772-1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 5.9. С. 71-79.

10. Шуп'яна М.Ю. Система покарань за австрійським кримінальним кодексом 1852 р. та практика їх застосування у Східній Галичині: монографія. Львів, 2017. 252 с.

11. Анисимов С. Преступления и проступки по венгерскому уложению 1877 года. Записки Императорского Харьковского университета 1879 года. 1881. Т. 3. С. 1-134.

12. Кораблев В.Г. Криминологическая характеристика и уголовно-правовые меры противодействия похищению человека: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. СПб., 2005. 189 с.

13. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. Изд. 2-е, официальное. Харьков: Изд. Наркомюста УССР, 1922. 100 с.

14. Уголовный кодекс УССР 1927 г. Москва: Юридическое издательство НКЮСССР, 1942. 104 с.

References

1. Kryminal'ne pravo Ukrainy: navch. posib. / I.M. Sopilko, S.Ja. Lyhova, T.D. Lys'ko. Herson: Vydavnychuj dim «Gel'vetyka», 2020. 456 s.

2. Bilenchuk P.D., Kobyljans'kyj O.L., Malij M.I. ta in. Pravova socializacija osobystosti v suchasnomu sviti: ljudyna, suspil'stvo, cyvilizacija / za zag. red. P.D. Bilenchuka. Kyi'v: UkrDGRI, 2020. 204 s.

3. Bezverhoe A.G., Korostel'jov B.C. Proekt Ugolovnogo ulozhenija Rossijskoj imperii 1813 goda: monografija. Samara: Izd-vo Samarskogo un-ta, 2013. 192 s.

4. Verholanceva T.Ju. Svod zakonov Rossijskoj imperii: istorija sozdanija, struktura, izdanija. *Bibliotekovedenie*. 2009. № 2. S. 37-43. <https://doi.org/10.25281/0869-608X-2009-0-2-37-43>

5. Tomsinov V.A. Juridicheskoe obrazovanie i jurisprudencija v Rossii v pervoj treti XIX veka: uchebnoe posobie. Moskva: Zercalo-M, 2011. 280 s.

6. Davitadze M., Baus'kov D. Istoriko-pravovoj analiz ustanovlenija ugolovnoj otvetstvennosti za pohishhenie cheloveka. *Ugolovnoe pravo*. 2003. № 4. S. 16-18.

7. Volzhenkin B.V. Izbrannye trudy po ugolovnomu pravu i kriminologii (1963-2007 gg.). SPb.: Juridicheskij centr Press, 2008. 971 s.

8. Amosov A.E. Nezakonnoe lishenie svobody v ugolovnom prave Rossii (vidy i harakteristika): diss. ... kand. jurid. nauk: spec. 12.00.08. Vladimir, 2008. 199 s.

9. Bojko I. Pokarannja na ukrai'ns'kyh zemljah za kryminal'nym zakonodavstvom Avstrii' ta Avstro-Ugorshhyny (1772-1918 pp.). *Visnyk L'viv's'kogo universytetu. Serija jurydychna*. 2014. Vyp. 5.9. S. 71-79.

10. Shup'jana M.Ju. Systema pokaran' za avstrijs'kym kryminal'nym kodeksom 1852 r. ta praktyka i'h zastosuvannja u Shidnij Galychyni: monografija. L'viv, 2017. 252 s.

11. Anisimov S. Prestuplenija i prostupki po vengerskomu ulozheniju 1877 goda. *Zapiski Imperatorskogo Har'kovskogo universiteta 1879 goda*. 1881. Т. 3. S. 1-134.

12. Korablev V.G. Kriminologicheskaja harakteristika i ugolovno-pravovye mery protivodejstvija pohishheniju cheloveka: diss. ... kand. jurid. nauk: spec. 12.00.08. SPb., 2005. 189 s.

13. Ugolovnyj kodeks USSR, utverzhdenyj VUCIK 23 avgusta 1922 g. Izd. 2-e, oficial'noe. Har'kov: Izd. Narkomjusta USSR, 1922. 100 s.

14. Ugolovnyj kodeks USSR 1927 g. Moskva: Juridicheskoe izdatel'stvo NKJuSSSR, 1942. 104 s.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF LEGISLATIVE REGULATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR CRIMES INVOLVING PERSONAL FREEDOM

Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
Akademika Dobrokhotova Street, 7A, 03142, Kyiv, Ukraine
E-mail: kate2404@ukr.net

Objective: to carry out a historical and legal analysis of the regulation of the peculiarities of criminal liability for crimes against human freedom before the adoption of the current Criminal Code of Ukraine. **Research methods:** the research was conducted using general scientific methods, such as dialectical analysis and synthesis, abstraction, deduction and induction, and special methods, such as formal legal, interpretation of law, comparative legal method and others. The empirical basis was the legal acts of Ukraine and foreign countries, scientific works related to this issue. **Results:** the article analyzes the genesis and development of special features of criminal liability for crimes that infringe on personal freedom in accordance with the laws in force in Ukraine since the beginning of the eighteenth century. Until the adoption of the current Criminal Code of Ukraine. It is determined that the legislative regulation of criminal liability for crimes against personal liberty has a long and interesting history. Lawyers of the nineteenth century did not have a clear enough idea of the object of the crime, namely the personal freedom of man, so the responsibility for these actions was scattered in various structural parts of the then regulations. Over time, legislators have come to the conclusion that it is necessary to carry out criminal protection of personal freedom. As for the responsibility for hostage-taking, it was enshrined in law only in 1987. **Discussion:** a study of the history of development and the feasibility of applying the experience of legislative regulation of criminal liability for crimes that infringe on personal freedom.

Keywords: illegal imprisonment; personal freedom; human trafficking; kidnapping; hostage-taking; illegal placement in a psychiatric institution; object of crime; will, honor, dignity of a person.